

line sexpectations Ukrainian secular circles about parliamentary activity clergy and stand on this most priests.

Keywords: Galicia, the Greek Catholic parish clergy, elections, parliamentary activities.

Російська імперія

Наталія ГУДИМА

Стан бібліотек православних монастирів у XIX ст. (на прикладі провінційних православних монастирів Київської єпархії)

Досліджується загальний стан бібліотек при провінційних православних монастирях Київської єпархії впродовж XIX ст., а також, аналізується якісний склад їхніх книжкових фондів.

Ключові слова: монастирська бібліотека, богословська література, духовна література, історія православ'я, книга, журнал.

Вивчаючи історію розвитку православних монастирів Київської єпархії протягом XIX ст. та подальші теоретичні узагальнення щодо неї, неможливо не зауважити, що вона, будучи невід'ємною складовою загального історичного процесу вказаного періоду, все ж позначена низкою певних особливостей, обумовлених самою специфікою цих чернечих осередків як душпастирсько-обрядових та господарсько-економічних одиниць, кожна з яких мала власні характерні риси історико-культурного розвитку, господарські, побутові та ін. Важливим аспектом, без якого та поза яким цілісна думка про історію православних обителів буде неплідною, безпідставною та просто неіснуючою, є їхня культурно-освітня діяльність, особливо в тій своїй частині, що пов'язана з появою, становленням та функціонуванням монастирських бібліотек.

Питання місця та ролі монастирських книгозбірень, зокрема тих, які належали т. зв. провінційним монастирям і де збиралися та зберігалися накладі релігійного та релігійно-історичного друку (призначалися для внутрішнього використання відповідно до

культуро-господарської діяльності обителів), - складне та неоднозначне, великою мірою через вкорінене ще за радянської доби стереотипне сприймання монастирів як осередків культури та освіти. Неупереджене дослідження показало, що ця теза є певним перебільшенням, а висновки, які випливають з неї, хибні. Провінційні обителі Київської єпархії, лівова частка котрих були самодостатніми господарсько-економічними одиницями, в силу об'єктивних чинників не спромоглися набути статусу культурно-освітніх центрів. Однак це не заперечує того, що певне культурно-освітнє значення вони, попри все, мали.

Метою цієї статті є визначення та основна характеристика загальних процесів, пов'язаних із формуванням бібліотек при провінційних православних монастирях Київської єпархії протягом XIX ст. та специфікою їх подальшої комплектації. Робота виконана із залученням виключно матеріалів (фонд 148 «Мошногірський Вознесенський чоловічий монастир», фонд 149 «Жаботинський Онуфріївський чоловічий монастир», фонд 354 «Виноградський Ірдинський монастир», фонд 422 «Лебединський Миколаївський жіночий монастир», фонд 660 «Чигиринське духовне правління»), значна частина з яких вводиться в науковий обіг вперше.

Існування при православних монастирях уже в XI–XII ст. бібліотек, які славилися найбагатшими зібраннями, засвідчують тогочасні історичні джерела. Особливе місце серед них посідала книгозбірня Києво-Печерської лаври, що була відома далеко за межами українських земель. Складні події історичного розвитку православ'я в Україні кінця XVI – XVIII ст. призвели до майже повного розорення більшості православних обителів, що стало основною причиною втрати ними власних книжкових колекцій. Зміцнення авторитету Православної церкви з кінця XVII й надалі, протягом XIX ст., сприяло відродженню православних чернечих осередків на терені досліджуваного регіону та поступовій стабілізації їхнього господарського й фінансового становища, що, своєю чергою, дозволило відновити фонди монастирських книгозбірень та стало запорукою їх подальшого розвитку.

З цілковитою впевненістю можна стверджувати, що при православних монастирях Київської єпархії, так само як і при інших православних монарших осередках, розташованих на українських землях, існували бібліотеки, фонди яких до середини XIX ст. склалися виключно з богословської, духовної літератури та

видань з історії Православної церкви. Варто зазначити, що книги, які використовуються під час богослужінь, у монастирських майнових описах виділялися в окрему групу церковних книг, решта ж власне, й формували бібліотечні фонди (...на початок та в першій половині XIX ст. пересічно налічували близько 150 одиниць. Так, бібліотека Жаботинського Онуфрієвського монастиря в 1809 р. мала 150 книжок, а в 1824 р. – вже 177¹; натомість книгозбірня Мошногірського Вознесенського монастиря в 1825 р. нараховувала 145 книг².

У другій половині XIX ст. відбувається оновлення фондів монастирських бібліотек зі зміною їхнього тематичного складу. Поряд із традиційно переважаючою за кількістю християнською літературою, в них починають з'являтися й видання світського характеру, чимало яких присвячувалося питанням господарського напрямку та актуальним на той час медично-санітарним проблемам.

Вищі церковні ієрархи надавали особливого значення створенню та подальшій комплектації монастирських книгозбірень. Задля контролю за станом збереження бібліотечних фондів при православних монастирях, настоятелям та настоятельницям було запропоновано в обов'язковому порядку вести облік книжок із зазначенням не лише вихідних даних про кожну з них (назва, рік та місце видання), а й стану збереження та причин втрати (якщо вона відбулася). Настоятель Жаботинського Онуфрієвського монастиря в листі до Київської духовної консисторії від 23 грудня 1893 р. вказує: «...библиотека вверенного мне монастыря находится в целостности и для пополнения оной на монастырские средства ежегодно выписываются разные книги и журналы»³.

Друковані видання, як одне з головних джерел формування масової свідомості, були потужним фактором впливу держави та Церкви на світогляд, моральні й життєві цінності різних верств населення. З огляду на специфіку чернечого буття, монастирські бібліотеки мали слугувати лише монастирським священикам і братії, проте здобуті з книжок цими представниками духовенства знання неодмінно, в тій чи іншій формі, згодом передавалися віруючим і, таки чином, міцно утверджувалися в свідомості широкого загалу. Цим, власне, й пояснюється факт отримання бібліотекою Жаботинського Онуфрієвського монастиря в 1890 р. 25 екземплярів таких брошур: «Бросьте курить!», «Какой вред приносит человеку табак», «Беседы о том, что ересечение графа Л. Толстого разрушает самое

основы не только православной христианской веры, но и всякой религии», «Поучение о том, что ересеучение графа Л. Толстого разрушает основы общественного и государственного порядка» тощо⁴. Ці брошури були надані обителі Київською духовною консисторією безкоштовно.

У другій половині XIX ст. спостерігається зростання зацікавленості ігуменів літературою загальноісторичного змісту, різними довідковими виданнями та кращими зразками світової художньої літератури. Автором виявлений лист настоятеля Мошногірського Вознесенського монастиря, датований груднем 1869 р., у якому висловлено прохання до невідомого добродія Сергія Олександровича надіслати:

1. «Роскошно иллюстрированное издание Робинзона Крузо и его интересные приключения, описанные им самим, соч. Дефо в 2 томах».

2. «Зеркало тайных наук, отражений судьбы человека, черная и белая магия, Египетская, Индийская, Русская и Западной Европы, Астрология, Алхимия, Волшебство и Чародейство, раскрытие этих наук путем новейших исследований, истины и здравого смысла».

3. «Практический словарь для светских людей»⁵.

Подібний вибір свідчить, з одного боку, про зацікавлення окремих представників клиру світською літературою, а з іншого – про елементи секуляризації їхньої свідомості вихід їхніх інтелектуальних орієнтирів за межі суто релігійного світо-розуміння.

Більшість бібліотечних видань XIX ст. побачили світ у Синодальній друкарні. Видання українських друкарень цього часового проміжку були репрезентовані значно меншою кількістю. Однією з причин такого співвідношення, безперечно, можна вважати різке скорочення друку церковної літератури українськими друкарнями після підпорядкування Київської митрополії Московському патріархатові у 80-ті рр. XVIII ст. Так, 1720 р. друкарні Києво-Печерської лаври було заборонено видавати будь-які книги, окрім церковних, передрук старих видань дозволявся тільки за згоди Духовної колегії. Наказ 1766 р. підтвердив порядок, за яким Лаврська друкарня мала продукувати церковну літературу лише російською мовою й лише ті видання, що пройшли цензуру Духовної колегії. Українська мова та українська книга

опинилися під забороною, а ті російськомовні книжки, які надходили до монастирських бібліотек, сприяючи зростанню рівня загальної освіченості ченців та священників, стали водночас дієвим фактором їхньої поступової русифікації.

У середині XIX ст. з'являються каталоги видань Синодальної друкарні. Це мало полегшити процес вибору та закупівлі спеціалізованої літератури представниками православного клиру. На динаміку розвитку видавничої справи цієї друкарні та, ймовірно, зростання потреб духовенства в отриманні християнської літератури вказує факт суттєвого збільшення кількості розповсюджуваних друкарських каталогів. Так, якщо в 1858 р. Київською духовною консисторією на всю Київську єпархію було виділено 11 примірників каталогу видань Синодальної друкарні, то в 1882 р. - вже 1336⁶.

Православні монастирі активно залучаються до співпраці з книгарнями, і не тільки згаданій друкарні. Наприклад, у кінці 50-х рр. XIX ст. настоятель Мошногірського Вознесенського монастиря вів активне листування з адміністрацією книжкового магазину панів Корабльова та Сірякова у м. Санкт-Петербурзі щодо придбання історичних видань. Цей ігумен, архимандрит Іоан, виявив зацікавленість до таких видань: «История всеобщая» французького автора Ламефлері (в 6 томах, 10 частинах) та «Русское духовенство» (Берлін, 1859 р.)⁷.

Починаючи з середини XIX ст., бібліотечні фонди поповнюються періодикою, переважно релігійного спрямування. До бібліотек Виноградського Ірдинського, Жаботинського Онуфріївського, Лебединського Миколаївського, Мошногірського Вознесенського, Медведівського Свято-Миколаївського, Мотронинського Свято-Троїцького, Ржищевського Преображенського та інших монастирів в різні роки надходили: «Духовный журнал», «Странник», «Домашняя беседа», «Киевские епархиальные ведомости», «Руководство для сельских пастырей», «Православное обозрение», «Воскресное чтение», «Христианское чтение», «День», «Вестник Юго-западной России», «Иллюстрированная газета», «Нива», «Голос», «Всемирный путешественник». Яскравим прикладом змістового наповнення релігійних періодичних видань, розрахованих, до речі, не тільки на представників духовенства, але й на інші категорії освічених читачів, зміст журналу «Христианское чтение», в першій частині якого публікувалися переклади бесід св. Йоана Златоуста на Псалми, в

другій – оригінальні статті догматичного, морального, історичного та полемічного характеру. Натомість у «Домашней беседі», перша частина якої вміщувала статті, покликані виправляти народну моральність, другу частину складали історичні оповідання, описи найзнаменніших подій історії Росії, третю – літературні оповідання морального змісту, а четверту – перелік книг, що, на думку редакції часопису, були справді корисними для народу. Формування фондів монастирських бібліотек здійснювалося здебільшого централізовано, часто в примусовому порядку – через відповідні накази Священного Синоду, Київської духовної дикастерії (згодом – консисторії). У 1805 р., наприклад, Чигиринське духовне правління, за розпорядженням Київської духовної дикастерії, мало донести до відома настоятелів обителей та парохів реєстр видань Московської Синодальної друкарні за двома списками, перший з яких нараховував 25 видань богословської літератури та був призначений для чернечих осередків, а другий, із 55 виданнями, – для парафіяльних церков⁸. У 1859 р. консисторія звеліла, щоб кожен монастир Київської єпархії обов'язково передплатив по три журнали релігійного спрямування – «Воскресное чтение», «Христианское чтение», «Домашняя беседа». Виняток був зроблений для Ржищевської Преображенської обителі, якій призначено два журнали – «Воскресное чтение» та «Домашняя беседа»⁹.

У грудні 1875 р. ігуменам православних монастирів Київської єпархії настійливо пропонувалось передплатити часопис «Труды Киевской Духовной Академии». Редактор видання – ректор Київської духовної академії уманський єпископ Філарет – зазначав, що через нечисельність передплатників журнал «испытывает сложности в продолжении издания». Так, на всю Київську єпархію передплачувалися лише 2 екземпляри, тоді як, скажімо, в межах Казанської єпархії – 14 екземплярів, Херсонської – 8, Кавказької – 6, Вітебської – 5, Московської та Петербурзької – по 33. За рахунок збільшення передплатників редакція мала намір покращити власне фінансове становище та стабілізувати видання журналу. Вже в січні 1876 р. його редактор отримав листа від настоятелів трьох обителей Київської єпархії (Жаботинського Онуфріївського, Медведівського Свято-Миколаївського, Мотронинського Свято-Троїцького), в якому засвідчувалася готовність передплатити «Труды Киевской Духовной Академии»¹⁰.

Зазвичай монастирі мали оплачувати рекомендовану їм періодику власним коштом. Вартість річної передплати на журнали коливалася в межах 1,5–4 крб. Окрім таких витрат та видатків на закупівлю книжок і журналів незначні суми йшли на оплату праці найманого, як правило, робітника, який опрацьовував періодичні видання. Про розміри коштів на утримання бібліотеки, порівняно з іншими видатками, красномовно свідчить приклад Мошногірського Вознесенського монастиря, де за весь 1861 р. на загальні потреби обителі було витрачено 8 140 крб. 60 коп., і тільки 23 крб. 05 коп. із них - на саму бібліотеку¹¹.

У монастирських книгозбірнях зберігалися також рідкісні старовинні видання XVII–XVIII ст. Так, опис майна Мошногірської Вознесенської обителі за 1885 р. фіксує наявність книги, датованої 1652 р.¹², а в Жаботинському Онуфріївському монастирі був «Службник», надрукований 1653 р. в Києві¹³.

Попри загальні позитивні процеси, у сфері створення та розвитку монастирських бібліотек спостерігалися й негативні явища, до яких слід віднести розкрадання чи примусове вилучення особливо цінних видань на користь столичних храмів або монастирів та світських осіб, а також природну втрату книжок через недбале збереження (пожежі, затоплення) та вилучення з фондів через значну зношеність. Наприклад, у 1850 р. рукописні книги з монастирських зібрань були відправлені на зберігання до Києво-Софійського кафедрального собору. Деколи старовинні видання переходили у власність впливових світських осіб, як це сталося, зокрема, із рукописним Євангелієм та кількома подібними раритетами, що спершу належали Жаботинському Онуфріївському чоловічому монастирю, а пізніше стали власністю графа О.О. Бобринського.

З огляду на принципи та шляхи формування, типовим прикладом монастирської бібліотеки кінця XIX ст. (щоправда, більше за змістовою складовою, аніж за кількісними показниками) є книгозбірня Лебединського Миколаївського другокласного жіночого монастиря, що складалася з літератури трьох груп.

До першої групи входили книги суто релігійного спрямування, а також різні видання духовного змісту: Святе Письмо (18 примірників), Писання Св. Отців (16 примірників), журнали «Духовная беседа», «Воскресное чтение», «Домашняя беседа» та ін. Усього в цій групі налічувалося 74 найменування книжок та журналів¹⁴.

Друга група – історична література – представлена, головним чином, друками з історії Православної церкви, а також виданнями, що були присвячені питанням вітчизняної та всесвітньої історії, серед яких: «История Российской иерархии, собранная Архимандритом Амвросием», «Сказание о населенных местностях Киевской Губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах в пределах губернии находящихся», зібрана Л. Похилевичем. Загальна кількість друкованих видань цієї групи – 15 шт.¹⁵

Третя група охоплювала 20 книжок, які настоятельницею були класифіковані, як «содержащие разные наставления, относящиеся до хозяйственной части». Це, зокрема, «О пользе и необходимости плодопереместного хозяйства», «О усовершенствовании сельского скотоводства», «Руководство по удобрению полей и лугов», «О прививании предохранительной оспы», «Словечко о пчелах» та ін..¹⁶

Отже, протягом XIX ст. питання створення та гідного утримання монастирських бібліотек й надалі було доволі актуальним. Кожен православний монастир мав власну книгозбірню, фонди якої систематично поповнювалися літературою як християнського змісту, так і світського характеру. До головних чинників, що вплинули на цей процес, потрібно віднести такі:

1. Політика Св. Синоду щодо утримання бібліотек при монастирях.
2. Розвиток книгодрукування в Росії, активізація роботи друкарні Св. Синоду.
3. Поява періодичних видань релігійного та духовного змісту.
4. Зростаючий рівень освіченості чернецтва.

¹ ДАЧО. – Ф. 149 (Жаботинський Онуфрієвський монастир). – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 22-25; Спр. 149. – Арк. 15 зв. – 18 зв.

² Там само. – Ф. 148. (Мошногірський Вознесенський чоловічий монастир). – Спр. 84. – Арк. 45.

³ Там само. – Ф. 149. – Оп. 1. – Спр. 86. – Арк. 197.

⁴ Там само. – Спр. 166. – Арк. 109.

⁵ Там само. – Ф. 148. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 54.

⁶ Там само. – Спр. 94. – Арк. 53; Ф. 149. – Оп. 1. – Спр. 166. – Арк. 78.

⁷ Там само. – Ф. 148. – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 19-20.

⁸ Там само. – Ф. 660. (Чигиринське духовне правління). – Оп. 1. – Спр. 411. – Арк. 5.

⁹ Там само. – Ф. 148. – Оп. 1. – Спр. 93. – Арк. 23.

¹⁰ Там само. – Ф. 149. – Оп. 1. – Спр. 166. – Арк. 66,71.

¹¹ Там само. – Ф. 148. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк.48.

¹² Там само. – Спр. 226. – Арк. 4.

¹³ Там само. – Ф. 149. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 23.

¹⁴ Там само. – Ф. 422. (Лебединський Миколаївський жіночий монастир). – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 113-114 зв.

¹⁵ Там само. – Арк. 135.

¹⁶ Там само. – Арк. 148 зв. – 150 зв.

SUMMARY

Natalia Gydima

The situation of libraries of Orthodox monasteries in 19th century (on the example of provincial monasteries of Kiev diocese)

This article is devoted to the research of general situation in provincial orthodox monasteries of Kyiv eparchy during the 19th century and also the analysis of qualitative composition of their book funds.

Keywords: monastery library, theological literature, spiritual literature, the history of Orthodoxy, a book, magazine.

Вікторія БІЛИК

Правові засади функціонування Луцької греко-уніатської духовної консисторії в кінці XVIII – 20-х рр. XIX ст.

На основі архівних матеріалів показано процес формування органів правління Греко-унійної церкви на Правобережній Україні після її приєднання до складу Російської імперії. Оскільки всі греко-уніатські парафії в цьому регіоні належали до Луцької греко-уніатської єпархії, то основна увага зосереджена на правових засадах функціонування її керівного органу - Луцької греко-уніатської духовної консисторії.

Ключові слова: Правобережна Україна, Греко-унійна церква, Луцька греко-уніатська духовна консисторія, єпархія, парафія.

Активізація релігійного життя в Україні в останні десятиріччя, прихильність громадської думки до Церкви, посилення інтересу до релігії як неосвоєної ділянки духовної культури сприяли підвищенню